

Jaký bude osud moravských Kopanic?

J. Hajduchová: What Will be the Future of Moravian Kopanitse? Život. Prostr., Vol. 31, No. 2, 73–76, 1997.

The article deals with the problem of the unique locality of a dispersed kopanitse settlement in the central part of the Protected Landscape Area Bílé Karpaty Mts – Moravian Kopanitse. The character of the coexistence of man and landscape is the result of historical evolution. The result of agricultural management is a unique landscape with an unusually rich biodiversity. In 1996 the Protected Landscape Area with many small protected areas was declared a biospheric reserve. The greatest danger for this area is the depopulation of inhabitants and the devastation of cultivated meadows. There are many reasons for leaving the settlements, first of all the low standard of life, lack of job opportunities, insufficient public transport and insufficient services. In cooperation with non-governmental organizations villages are trying to precede this development by agrotourism, ecological agriculture, biomass utilization projects for ecological heating and other activities.

Bílé Karpaty se táhnou podél hranice České a Slovenské republiky, od Strážnice na jihu po Valašské Klobouky na severu. Pohoří, široké jen několik desítek kilometrů, ale dlouhé téměř sto kilometrů, nemá dramatické štíty Vysokých Tater, mohutné horské masivy Krkonoš nebo hluboké pralesy Šumavy. Jeho kouzlo spočívá v něčem jiném. Je to krajina, kde sídlí harmonie. Harmonie bukových lesů a luk, harmonie pasoucího se dobytka a malebných usedlostí, harmonie mezi člověkem a přírodou.

Střední část Bílých Karpat se jmenuje moravské Kopanice. Pokud projíždíte po silnici č. 1/50 z Uherského Hradiště do Trenčína, minete Starý Hrozenkov, překročíte státní hranici, a snad si ani ničeho zvláštního nepovšimnete. Tento kousek krajiny se musí objevovat pěšky. Ostrůvek pěti vesnic obklopený bělokarpatskými vrcholy a pralesy se dá za jeden den projít tam i zpět. Ale můžete tu také nachodit desítky kilometrů, strávit řadu dní, a na každém kroku objevíte něco nového. Každá osamělá chalupa vytváří osobitý celek s okolní krajinou. Každá je posazená v krajině, jako by tu byla od nepaměti. Několik ovocných stromů, jedno–dvě malá políčka, louky a ostrůvky lesa. Za chalupou typická homole uskladněného sena, dřevěná stodola. Na louce se popásá kráva s teletem, uvázaná za rohy na řetěze. Celé Kopanice jsou vyskládané z mozaiky jed-

notlivých usedlostí, i na těch nejvzdálenějších místech stále ještě žijí lidé. Pro člověka z města je to zázračný kraj, okouzující svou malebností. Takovýchto míst je v České republice málo, kopaničářské osídlení je typičtější například pro Slovensko. Snad jen na Valašsku je možné najít podobný typ rozptýleného osídlení.

Pohled do historie

Moravské Kopanice byly vždy krajem na hranici. Věčný předmět sporů o majetek, věčné bitevní pole. Starý Hrozenkov, existující od 13. století, byl třikrát zcela vypálen, ovšem díky strategické poloze na cestě do Uher byl vždy znovu obnoven. Ale teprve v 17., a hlavně v 18. století se začaly osídlovat i okolní svahy kolem obce, a postupně tak vznikaly osady Vápenice, Žitková, Vyškovec a Lopeník. Prvními osadníky tu byli uprchlí nevolníci, kteří přežívali ve vykopaných jamách v lesích. Nebylo tu bezpečno, proto je tu nikdo nehledal. Brzy přibýli další usedlíci ze Slovenska, Valašska, ale i odjinud. Dodnes se neví přesně, z jaké směsice různých kořenů vyrostla typická a jedinečná kultura Kopanic. Jedno je jisté – od okolních krajů moravského Slovácka se výrazně liší, liší se ale i od sousedních slovenských kopanic.

Historické změny přicházely na Kopanice později než kamkoli jinam. Například, povinnost robotovat tu platila až do konce 19. století, na Lopeníku do r. 1901. V okresním archívu v Uherském Hradišti jsou mimo jiné protokoly školní inspekce ze čtyřicátých let. Z nich lze dobře vyčíst, v jakých podmínkách tu lidé žili před 50 lety. Malé chalupy s jednou místností, jenž v zimě sloužila i jako chlév pro dobytek, jedna postel pro celou početnou rodinu, k jídlu často jen chleba, pečený z otrub, nebo polévka z kysaného zelí. Děti do školy chodily často mnoho kilometrů, ve sněhu, v blátě, bez jídla. A jakmile přišlo jaro – byl se školou konec. I malé děti už musely pomáhat v hospodářství, pást dobytek nebo hlídat mladší sourozence. Obrázek jak z dob Jana Amose Komenského – ale v okolním světě v té době již

běžně jezdily vlaky, auta, používaly se telefony, existoval první počítač.

Krátce po druhé světové válce vznikla snaha zaostalým Kopanicím pomoci. V červenci 1947 navštívila tento kraj komise, složená z odborníků různých oborů, za účelem zjištění potřeb a možností hospodářsko-technické výstavby kraje se zvláštním zřetelem k tomu, že jde o jeden z hospodářsky slabých moravských krajů. Některé ze závěrů této komise by z dnešního pohledu Kopanicím jistě více uškodily než pomohly, za povšimnutí ale stojí již tehdy doporučená orientace na pícnářství a dobytčářství, doplněné ovocnářstvím, včelařstvím, pěstováním lískových ořechů a jiných lesních plodů a – jak se tehdy říkalo – rozvoj cizineckého ruchu. Mimo jiné již v r. 1947 bylo navrhováno zřizování pokojů pro ubytování v soukromí. Jen se tomu ještě neříkalo "agroturistika". Zajímavý je ovšem poslední odstavec pětistránkového protokolu: *Šetření horského rázu kraje si vyžádá bedlivého dozoru při budování jednotlivých stavebních objektů. Zásadně nebudiž připuštěno jiné zastřešení nežli horského užívaného tvaru, t. j. střech sedlových, zásadně bez polovaleb a krytina tašková pálená, a nikdy ne eternit. Bude dále dbáno použití místního materiálu, tj. kamene a dřeva. Nově navrhované lesní kultury nebudtež vysazovány v geometrických tvarech, nýbrž aby se přimykaly členitosti terénu. V lesích budiž hospodařeno sečemi výběrnými, aby nebylo lysin. Lesy budtež vysazovány pouze smíšené.*

Bohužel, brzy se na tato doporučení zapomělo a následujících čtyřicet let se na krajině Kopanic podepsalo nenapravitelným způsobem. Razantní kolektivizace tu byla díky roztržitosti jednotlivých usedlostí značně obtížná, ale přesto tu vznikl státní statek. Na jižních svazích nad Starým Hrozenkovem byly vybudovány stovky hektarů teras a vysázeny tisíce jabloní. Odrůdy, nevhodné pro tento typ krajiny, technické zásahy do svážného území a nutnost intenzivní chemizace – to vše jsou problémy, se kterými se nepočítalo. Ve Vápenicích byl postaven ovčín pro několik tisíc ovcí. Už před sto lety se ale vědělo, že ovcím se na Kopanicích příliš nedaří, to spíše kozám. Navíc, celé Kopanice neužíví tolik dobytka, kolik by bylo možné ustájit v tomto gigantu. A tak se původně snad dobré myšlenky – ovocnářství, chov ovcí nebo koz v horské oblasti – změnily v nenapravitelné škody jen proto, že měly být realizovány v socialisticky "velkorysém" rozsahu. Ale krajina Kopanic – to je krajina drobných hospodářství, malých políček, louček, lesíků. Je to krajina s drobným měřítkem, a cokoli se tomuto měřítku vymkne, nepatří sem.

Chráněná krajina

Malebnost a jedinečnost Bílých Karpat zaujala botaniky již v minulém století. A tak byl postupně objevován

snad nejcennější poklad této krajiny – neuvěřitelné bohatství rostlinných druhů. Bělokarpatské louky se koncem jara pokryjí kobercem pestrých květů, mezi nimi je řada druhů, které nikde jinde v České republice ani na Slovensku nerostou. Nejznámější z nich jsou orchideje – rostliny z čeledi vstavačovitých. V celém bývalém Československu se registrovalo kolem 60 druhů, v Bílých Karpatech roste (nebo rostlo) 43, což představuje 75 %. Některé z nich patří k opravdovým vzácnostem a ochraňují místa jejich výskytu pečlivě tají. Ty běžnější ale dosud dokážou růst tak hustě, že mezi nimi těžko procházet tak, aniž byste na některou šlápli. Od šedesátých let existovaly intenzivní snahy o legislativní ochranu tohoto území. Ve slovenské části byla vyhlášena Chráněná krajinná oblast Biele Karpaty r. 1979, na české straně CHKO Bílé Karpaty o dva roky později. V celé oblasti bylo vymezeno mnoho maloplošných chráněných území. 18. října 1996 se Bílým Karpatům dostalo pocty zatím nejvyšší – byly prohlášeny biosférickou rezervací UNESCO. Přesto řada cenných lokalit padla za oběť lidské činnosti, většinou intenzivnímu zemědělství. Orchideje jsou totiž extrémně citlivé na nešetrný zásah do krajiny, použití jakékoli chemie přináší se sebou jejich okamžitý ústup. Krajina Kopanic ale byla ohrožena jinak. Tady nebyl největším nepřitelem člověk, ale naopak, chybějící ruka hospodáře.

Stále tu ale lidé žijí

Život lidí na Kopanicích vždy závisel na tom, zda měli možnost výdělků mimo svůj domov, chudá horská krajina nikdy své obyvatele nemohla uživit. Před první světovou válkou mnozí odcházeli do Rakouska pracovat při žních, později jezdili na Hanou. Bylo tu tradičně mnoho řemeslníků vyrábějících dřevěné náčiní, žebříky, metly. Ve Vápenicích se páliło vápno, na Žitkové stávala huť. Za první republiky bylo do okolí Bílých Karpat umístěno několik továren – s cílem vytvořit pracovní příležitosti pro místní obyvatele. Na jejich provozu jsou Kopaničáři prakticky závislí dodnes. Jedna z největších ran, které nástup socialismu Kopanicím uštedřil, nebyla tedy násilná kolektivizace, ale okamžitá likvidace drobných řemesel – finančního zdroje, na němž závisel život řady lidí. Zároveň došlo v okolních městech – Bojkovicích, Uherském Brodě, Uherském Hradišti – k rozvoji nové bytové výstavby. V šedesátých letech se začala oblast Kopanic – do té doby poměrně stabilní – prudce vylidňovat. V některých obcích poklesl za posledních 30 let počet trvale žijících obyvatel o 70 %. Na celých Kopanicích jich dnes žije pouze 1750, r. 1961 to bylo více jak 4000. Průměrný věk obyvatel je tu o deset let vyšší než v okrese Uherské Hradiště, statistické ukazatele životní úrovně jsou dodnes výrazně nižší. K tomu je třeba vzít

Vápenice – horské stavění

v úvahu obtížnou dostupnost i té nejzákladnější lékařské péče. Ještě předloni snášeli ze Žitkové rodičku několik kilometrů hlubokým sněhem na rukou, protože žádné auto se na hory nedostalo. Také cesty dětí do školy stále nejsou jednoduché. Všechny teď navštěvují základní školu ve Starém Hrozenkově, pro některé děti to ale znamená denně šlapat několik kilometrů na zastávku, pak cestu autobusem a odpoledne totéž zpět. Dodnes se stává, že některé děti v zimě zameškají i několik týdnů vyučování, protože se k autobusu nedostanou.

Průmyslové podniky v okolí se potýkají s vleklými ekonomickými problémy, kvůli rozdělení Československa přišla řada lidí o práci na Slovensku. Výsledkem je několikanásobně vyšší nezaměstnanost Kopaničářů ve srovnání s obyvateli okolních obcí.

A tak stále více lidí opouští své usedlosti a stěhuje se pryč. Někam, kde je práce, kde je při ruce lékař a obchody, kde mají děti blízko do školy, kde je možnost vůbec nějakého kulturního vyžití. Zůstávají jen důchodci, kterým už stěhování nestojí za to. A krajina? O dům se postarají děti, nebo jej prodají chalupářům, ale pole a louky pustnou. První dva–tři roky zarůstají trávou, kterou nikdo neseče. Pak se objeví trnky, akáty, břízy... To už se na dříve bohaté lokalitě objeví jen sem–tam nějaký skomírající kvítek prstnatce. Za deset let je z takové louky neproniknutelná džungle. To ovšem znamená konec orchidejí, konec vzácných rostlinných společenstev, a také konec jedinečného krajinného rázu, jaký se nenajde nikde jinde. Zatímco téměř všude platí, že člověk svým působením ohrožuje druhové bohatství této planety i její přírodní prostředí, na moravských Kopanicích naopak, neuvěřitelné bohatství pří-

rody mizí právě proto, že je opouští ruka citlivého hospodáře. Člověka, který uměl žít v harmonii se svou krajinou a přírodou.

Jak dál?

Státní ochrana přírody tu každý rok spotřebuje značné množství peněz na údržbu a obnovu nejcenějších lokalit. Navzdory ekonomickým potížím tu mimovládní organizace stále pořádají letní brigády, zaměřené na sečení luk. Zdaleka to nestačí k uchování krajiny Kopanic, ale zachrání se tak alespoň několika ostrůvků nejcenějšího přírodního bohatství. Krajina Kopanic ale potřebuje víc. Potřebuje být zachována jako celek, jako krajina nejen nesmírně bohatá na přírodní druhy, ale i jako krajina, kde žije a hospodáří člověk, jako krajina k níž patří i písničky, kroje, výšivky. Neboť takováto krajina je zároveň i součástí našeho kulturního dědictví, stejně významnou, jako jsou chrámy barokních stavitelů nebo díla básníků. A co je snad nejdůležitější – jen pokud budeme obklopeni harmonickou a vyváženou venkovskou krajinou, a naučíme se o tuto krajinu pečovat, máme snad šanci čelit i těm největším ekologickým hrozbám, které přináší konec dvacátého století.

Cenná a harmonická krajina Kopanic může tedy být zachována jen tehdy, pokud bude zachováno její osídlení, to znamená, pokud zde budou fungovat ekonomické vztahy. Klíčem ke zdejšímu životu je zemědělství, už před r. 1989 vznikaly první projekty, jak by hospodaření na Kopanicích mohlo vypadat. Po listopadu 89 následovaly další – nové územní plány, Program hospodářské obnovy moravských Kopanic... Díky těmto dokumentům je vcelku jasné, co by bylo potřeba udělat pro udržení osídlení této krajiny. Rozvoj ekologického zemědělství doplnit zpracováním jeho produktů přímo v místě, podpořit rozvoj tradičních řemesel, ale i moderního lehkého průmyslu, který nezatěžuje životní prostředí, aby se vytvořil dostatek pracovních příležitostí přímo v místě; a jako významný doplňkový zdroj využít nádhernou krajinu pro šetrný cestovní ruch.

Snadno se to napíše, hůře realizuje. Ale po šesti letech od listopadové revoluce je už vidět i výsledky intenzivních snah jak starostů obcí, tak mimovládních organizací, které se snaží pomoci místnímu rozvoji. Prakticky hned po revoluci začal státní statek – teď už samostatný, se sídlem ve Starém Hrozenkově – hospodařit ekologicky. Přestože získal certifikáty na řadu produktů, jejich opravdové využití vážně na tom, že je není možné zpracovat v místě. Tak se například "ekologicky" produkováné mléko prodává do mlékárny, kde se míchá s mlékem "obyčejným", místo aby se z něj přímo na Kopanicích vyráběly jogurty a sýry. Chybí tu kapitál, bez něhož není možné jakýkoli provoz rozšířit.

Zrovna tak v plenkách je rozvoj cestovního ruchu. Na jedné straně nádherná krajina s řadou příležitostí pro turistiku, na druhé několik poloprázdných podnikových chat v poměrně špatném stavu a s řadou problémů, ať už jde o nevyjasněné majetkové vztahy, problematické zásobování vodou či špatný manažment.

Prolomit tyto bariéry se již několik let snaží dvě informační střediska ve Starém Hrozenkově. První z nich je orientované na rozvoj zemědělství a hospodaření. Poskytuje odbornou pomoc jak drobným zemědělcům, tak družstvům, pomáhá při získávání státních dotací. Druhé středisko je zaměřené na rozvoj cestovního ruchu. Provozuje Informační kancelář pro turisty a návštěvníky Kopanic, dokáže na požádání zajistit ubytování, stravování, program exkurze. Kromě toho spolupracuje s nadací ECEAT a snaží se získávat mezi Kopaničáři lidi, kteří by byli ochotní pustit se do agroturistiky a poskytovat ubytování. Tak se podařilo poměrně široký okruh problémů rozdělit mezi dvě střediska, ostatně i tady platí, že víc hlav víc ví, a více ramen unese více zátěže.

Třetím – ale z hlediska údržby krajiny asi nejdůležitějším – projektem je záměr využít bývalého gigantického ovčína ve Vápenicích pro výrobu briket z organické hmoty: pilin, dřevních štěpků, slámy a sena. Projekt získal podporu už z několika zdrojů, včetně Phare, a pokud se jej podaří zrealizovat, vyřeší několik problémů zároveň. Přímo na Kopanicích vznikne tak nejméně dvacet pracovních míst, vytvoří poptávku po organické hmotě – a to bude důležitý stimul pro údržbu a obnovu luk, protože seno i vyřezané křoviny bude možné využít. A konečně – umožní domácnostem na Kopanicích využít na topení brikety z biomasy, místo dosud používaného hnědého uhlí, a tím pomůže ovzduší chráněné oblasti.

Oživit ekonomiku na moravských Kopanicích je složitý, a hlavně dlouhodobý problém. Není možné jej vyřešit bez spolupráce všech, kdo o tuto krajinu mají zájem, hlavními aktéry tu ale vždy byli a budou samotní Kopaničáři. Mimovládní organizace, které se tu snaží pomoci, musí především najít cestu k jejich srdcím a získat si jejich důvěru. Není to snadné, ale ochota starostů spolupracovat s informačními středisky nebo dobré vztahy s místní knihovnou ve Starém Hrozenkově svědčí o tom, že i to se daří. A kdyby se k místním snahám přidaly i poněkud příznivější podmínky pro hospodaření ve venkovské krajině, vytvořené vládou a příslušnými ministerstvy, bylo by snad možné se za deset let procházet po krajině Kopanic beze strachu, že tato perla v náhrdelníku Bílých Karpat zmizí beze stopy.